

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΝΙΚΗΤΑΡΑ

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΤΩΪΚΗΣ ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗΣ

Στήν Φιλοσοφία τοῦ Ἐπίκτετου ἡ ἔννοια τοῦ ἀλλοτρίου γενικεύεται γιὰ νὰ συμπεριλάβει τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῆς ζωῆς γιὰ τρεῖς κύριους λόγους:

1. Γιὰ νὰ διαγράψῃ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. 2. Γιὰ νὰ παρηγορήσῃ τὸν ἄνθρωπον ποὺ ἐμπλέκεται στὶς ἀναπόφευκτες προκλήσεις καὶ ἀναμετρήσεις τοῦ βίου. 3. Γιὰ νὰ συνάψῃ τὴ Φιλοσοφία μὲ τὴ Θεολογία μὲ λογικοὺς καὶ μεταφυσικοὺς ὅρους ποὺ αἱρουν τὰ ἀδιέξοδα τῶν διανθρωπίνων ἀναμετρήσεων ἢ τῶν ἀναμετρήσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἀνορθολογικοὺς, κοινωνικοὺς καὶ φυσικοὺς παράγοντες.

Ὁ διατυπωθεὶς ὁρισμὸς τοῦ ἀλλοτρίου στὶς *Διατριβές* εἶναι σαφές. Ἡ ἀνθρώπινη περατότητα περιορίζει τὴ σφαῖρα τῆς διαχείρισης καὶ τῆς κυριαρχίας ὧν τῶν ἀγαθῶν ἀκόμη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. «ὁ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐπὶ σοὶ παρασκευάσαι ἢ τηρῆσαι ὅτε θέλεις, τοῦτο ἀλλότριόν ἐστιν»¹.

Ἡ σκοπιμότητα μιᾶς τέτοιας γενίκευσης τῆς ἔννοιας τοῦ ἀλλοτρίου ἐξυπηρετεῖ τὴν αὐτογνωσία καὶ τὴν ἀναγωγή στὴ σφαῖρα τοῦ πρώτου αἰτίου γιὰ νὰ ἀποτιμηθῇ καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ πορεία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ περιφρουρηθῇ ἡ ἰσορροπία τῆς συνείδησεως εἶναι ἡ συνειδητοποίηση τῆς ξενικότητας τοῦ κόσμου καὶ τῆς αὐτονομίας τῆς ζωῆς τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου. Ἀπὸ μιὰ τέτοια βιούμενη σκέψη προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς ὀρεξῆς καὶ τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν οἰκαιοποίηση ξένων πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ διαλέγει τὸν ἀντίθετο δρόμο, νὰ ὀρέγεται δηλαδὴ καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ κατακτήσῃ, θνητὸς ὢν, πράγματα ποὺ δὲν ἐμπίπτουν στὴν ἱκανότητά του νὰ τὰ δημιουργῇ, νὰ τὰ συντηρῇ ἢ νὰ τὰ παρασκευάσῃ, γίνεται αἰχμάλωτος καὶ δοῦλος μιᾶς ἀτελέσφορης προσπάθειας².

Ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς θετικῆς σημασιολογικῆς προσέγγισης τοῦ ἀλλοτρίου ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀποψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξουσιάζει ἀκόμη καὶ τὸ σῶμα του καὶ ἐπεκτείνεται στὴν ἀπόλυτη ἐπίσης θέση ὅτι ἡ ἐκ τούτου ἀπορρέουσα ποικιλότροπη ἀναγκαιότητα ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν ψύχραιμη ἀποδοχὴ τῆς καὶ τὴν ἀντίρροπη λογικὴ ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸν Θεό. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἐπίκτη-

1. Ἐπίκτ. *Διατριβαί* IV 1, 74, 137r.

2. Ἐπίκτ. *Διατριβαί* IV 1, 74, 137r.

τος με μιὰ αποφασιστική διαπροσωπική προστακτική απαιτεί από τὸν φιλόσοφο νὰ διαχειρισθῇ τὶς ἐκάστοτε συνθήκες με σύνεση καὶ μεγαλοψυχία. Τὸ ὄνριο, σε-
σαγματωμένο, ὅπως χαρακτηρίζεται τὸ σῶμα, εἶναι ἄλλοτε στρατιώτης κι ἄλλοτε
ἐντεταλμένο σὲ ἀγγαρεία. Ὅπως δὴποτε ὁμως διατελεῖ ὅπως καὶ ὅσο τοῦ ἐπιτρέ-
πεται. Ὑποδέστερα ἀκόμη σὲ ἀξία καὶ ὥς ἐκ τούτου ἀνάξια νὰ ἀπασχολοῦν τὴν
προσοχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὸ σῶμα π.χ.
χαλινάρια, κριθή, σαμάρια, ὑποδήματα. Ἄν κανεῖς ἐπιμείνη νὰ τὰ κρατήσῃ, κιν-
δυνεύει νὰ χάσῃ καὶ τὸ ὄνριο.

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ λογικὴ περὶ τοῦ ἁλλοτρίου στρέφεται καὶ διερμηνεύει δύο
κυρίως ἐπίπεδα. Τοὺς διανθρώπινους συσχετισμοὺς με τὶς διαφορές, τὶς ποικιλίες
στὶς φυσικὲς καὶ στὶς ἐπὶκτητες ἐπιδόσεις, στὸν πλοῦτο, στὰ σωματικὰ χαρίσματα,
στὶς κοινωνικὲς διακρίσεις καὶ στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴν ἐπέ-
λαση φυσικῶν καὶ ἀσταθμῶν παραγόντων, ἀσθένεια, φυσικὰ καταστροφικὰ γε-
γονότα. Βεβαίως ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀναπτύσσεται στὰ ἐπίπεδα αὐτὰ ἐπι-
διώκει νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ κάθε φοβία καὶ νὰ τὸν ἐμπνεύσῃ με πί-
στη στὴν ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς καὶ στὴν αὐτάρκεια. Γι' αὐτὸ στὰ δύο αὐτὰ ἐπίπεδα
δράσης, τῆς ἁλλοτρίωσης ὡς διαδικασίας ἐξέλιξης καὶ συγκρότησης τοῦ ἀνθρωπί-
νου βίου, ἀντιπαράσσεται ἓνα ἐπίπεδο ἀπρόσβλητο ἀπὸ τὶς συμβατικότητες καὶ
τὶς διαφορές. Ἀνεπιβούλευτο, ἀκώλυτο καὶ αὐτόνομο εἶναι τὸ κομμάτι ἐκεῖνο τοῦ
ἑαυτοῦ, ὁ χώρος ὅπου ἡ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐναπόκειται στὸν ἴδιο
τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ δὲν ἐξουσιάζεται ἀπὸ κανέναν, κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἐμπο-
δίσῃ ἢ νὰ τὸ ἀφαιρέσῃ. Ἡ προοδευτικὴ πορεία τῆς στωικῆς σκέψης τοῦ Ἐπὶκτη-
του ἀπὸ τὸ ἀσταθὲς πεδίο δράσης τῆς ἁλλοτρίωσης στὴν σταθερὴ ἀναφορά στὸ
αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ παντοδύναμο θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται
με τὴν δογματικὴ κρίση. Δύο δογματικὲς κρίσεις ἀποτελοῦν τοὺς μοχλοὺς τῆς πο-
ρείας αὐτῆς, ἡ ἀπόλυτὴ αὐτεξουσιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ παντοδυναμία τοῦ
Θεοῦ. Ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς στωικῆς φιλοσοφίας στὴν ἀνθρώπινη αὐτεξουσιότητα
τονίζεται με ἓνα ἀντιδιαστέλλοντα λόγο ἀνάμεσα σὲ αὐτὴν καὶ στὴν παντοδύναμη
ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Ὅπως κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξουσιάσῃ, νὰ ἀνατρέψῃ, νὰ ἐμπο-
δίσῃ ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν Θεό, ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ ἀναιρέσῃ τὸ δικαίωμα στὸν
ἄνθρωπο νὰ ἀποφασίζῃ μόνος του.

Σαφὴς εἶναι ἡ διάκριση καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀτομικοῦ χώρου ἀπὸ τὸν
καθολικὸν χωρὸν τοῦ γίνεσθαι. Ἡ ἔννοια τῆς ἁλλοτρίωσης, ποὺ περιορίζει τὸ ἄτο-
μο αὐστηρὰ σὲ ὅσα τὸ ἀφοροῦν, τοῦ ἐνισχύει ταυτόχρονα τὴν ἐλευθερίαν στὴν ἠθικὴ
συμπεριφορὰ καὶ στὴν κοινωνικὴ του συναναστροφὴ. Στὴν ἐνίσχυση αὐτῆς τῆς
προοπτικῆς κινεῖται καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφικὴ
μέθοδος εἶναι ἐκεῖνη ποὺ ὑποδεικνύει στὸ ἄτομο τὴν ὁδὸ τῆς ἐλευθερίας. Ἀρχὴ τῆς
φιλοσοφίας θεωρεῖται ἡ συναίσθησις τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀσθένειας τοῦ ἀτόμου
σὲ σχέση με τὰ πράγματα. Γι' αὐτὸ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐπίσης ἡ συνειδη-
τοποίηση τῆς σύγκρουσης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀρχῆς τῆς
σύγκρουσης αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία ἐπιμένει στὸν ἔλεγχο τῆς κοινῆς γνώμης, στὴν
κριτικὴ τῆς «δόξας» καὶ στὴν ἐφεύρεση ἐνὸς κανόνα, ὅπως ἀκριβῶς αὐτὸς λει-

τουργεῖ στήν ἰσορροπία τῆς ζυγαριᾶς ἢ στο νῆμα τῆς στάθμης γιά νά διακρίνωμε τὸ εὐθὺ ἀπὸ τὸ στραβό.

Ἡ διερεῦνση τῶν ὀνομάτων καὶ ὁ ὁρισμὸς τῶν βασικῶν ἐννοιῶν ἀποτελοῦν δικλείδα ἀσφαλείας γιά τὸν καθένα, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὶς ἐννοιες ἀλλὰ δὲν τὶς κατανοεῖ. Ἡ ἄγνοια γιά τὶς ἀναγκαιότατες καὶ μέγιστες ἐννοιες, οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν στήν εὐδαιμονία ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ὑγιή ἀντίληψη περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ σωστοῦ δόγματος. Τί εἶναι Θεὸς καὶ τί εἶναι ἄνθρωπος, τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ κακό, πού εἶναι οἱ ὁρμές οἱ ἀσύμφωνες μὲ τὴ φύση ἢ οἱ ταπεινὲς ἐκκλήσεις, εἶναι βασικά ἐρωτήματα πού ζητοῦν ἀκριβῆ καὶ σαφῆ ἀπάντηση³.

Βεβαίως οἱ ἀπαντήσεις καὶ οἱ διαμεμβόμενοι διάλογοι μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γιά τὰ ζητήματα αὐτὰ μοιάζουν νά κινοῦνται, ὅπως τὰ προϊόντα στο πανηγύρι. Ἐκεῖ προσάγονται νά πωληθοῦν κτήνη καὶ βόες, οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἔρχονται ἄλλοι γιά νά πωλήσουν, ἄλλοι γιά νά ἀγοράσουν. Λίγοι εἶναι αὐτοὶ πού ἔρχονται γιά νά παρατηρήσουν τὸ πανηγύρι, πῶς γίνεται, γιατί καὶ ποιοὶ δημιουργοῦν τὸ πανηγύρι καὶ γιά ποιοὺ λόγους. Στὴν περίπτωση τῶν ἡθικῶν ἀναζητήσεων συμβαίνει κάτι παρόμοιο. Ἄλλοι συμπεριφέρονται ὡς κτήνη καὶ δὲν φροντίζουν γιά κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν τροφὴ τους. Ἄλλοι ἐπίσης ἀφοσιώνονται στήν περιουσία καὶ στοὺς ἀγροὺς, στοὺς δούλους καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες ἀσχολίες πού δὲν εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν τροφὴ τῶν ζώων. Λίγοι εἶναι οἱ πανηγυρίζοντες φιλοθέαμονες ἄνθρωποι. Αὐτοὶ προβληματίζονται. Τί εἶναι ὁ κόσμος; Ποιὸς τὸν διοικεῖ; Ὁ προβληματισμὸς αὐτὸς ἀβίαστα ὁδηγεῖ στήν ἀπάντηση μὲ τὸν συγκριτικὸ συλλογισμό. Ἄν ὁ οἶκος ἢ ἡ πόλις δὲν μποροῦν νά διατηρηθοῦν ἔστω γιά λίγο χωρὶς διοικητὴ καὶ ἐπιμελητὴ, αὐτὸ τὸ τεράστιο καὶ ὁμορφο κατασκεῦασμα δὲν μπορεῖ νά διοικεῖται τόσο εὐκοσμο τυχαῖα. Ὑπάρχει ἐπομένως ὁ διοικητὴς. Ἡ ἀπάντησὴ αὐτὴ ὁδηγεῖ, φυσικά, στήν ἀναζήτησιν τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν διοικητὴ αὐτόν. Οἱ στοχαστὲς αὐτοὶ εἶναι οἱ πάσχοντες τῆς πανηγύρεως, οἱ ὁποῖοι καταγελῶνται ὑπὸ τῶν πολλῶν, ὅπως οἱ θεατὲς ὑπὸ τῶν ἐμπόρων, ὅπως τὰ ἀναίσθητα κτήνη καταγελοῦν ὄσους θαυμάζουν κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ χορτάρι⁴. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος εἶναι «φιλοθέωρον ζῶον». Γι' αὐτὸ εἶναι αἰσχρὸ νά θεωρῇ τὰ πράγματα ὅπως οἱ δραπετέες⁵. Στὴν προσπάθεια τῆς θεωρίας συνεργεῖ ἡ ἔμφυτη ἢ διαφορετικὰ ἢ a priori γνωστικὴ ἐμπειρία σὲ σχέση μὲ τὰ ἡθικὰ ζητήματα. Ὁ ἄνθρωπος, ἐνῶ ἀποκτᾷ μὲ τὴ μελέτη τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, διαθέτει ἔμφυτη τὴ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ αἰσχροῦ, τοῦ πρέποντος καὶ τοῦ ἀπρεποῦς, τοῦ προσήκοντος καὶ τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ δέοντος καὶ τοῦ μὴ δέοντος⁶. Ἡ ἐνεργοποίηση καὶ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἡθικῆς γνώσης ὁδηγεῖ στήν τέλεια κατάσταση τὴν ψυχὴ, ἡ ὁποία περιγράφεται μὲ τρία οὐσιαστικά: «ἀταραξία, ἀφοβία, ἐλευθερία»⁷.

3. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ II, 14, 29, 60V, 20-22.

4. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ II, 14, 26, 61r, 26-29.

5. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 29, 55, 112, 58.

6. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ II, 11, 1, 55r, 3-6 καὶ Διατριβαὶ II, 11, 12, 55V. 13.

7. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ II, 1, 19, 43r, 20-22.

Τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ εἶναι χαρακτηριστικά παιδευθέντος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἐλεύθερος.

Ἡ ἐλευθερία ὡς ὕψιστη ἀρετὴ καὶ ἐπίτευγμα παιδείας ἀναφέρεται στοὺς παιδευομένους καὶ στοὺς παιδαγωγούς. Οἱ παιδαγωγοὶ μὲ τὸ δικό τους παράδειγμα, ζῶντες δηλαδή οἱ ἴδιοι ὡς νεκροὶ ἢ ὡς ἐλεύθεροι, ἀναπαράγουν στὸ ἴδιο σχῆμα τοὺς μαθητές του. Ὁ Ἐπίκτιτος περιγράφει τοὺς παιδαγωγούς τῆς ἐποχῆς του, μιᾶς ἐποχῆς κατ' ἐξοχὴν εὐδαιμονιστικῆς, ὡς νεκροὺς καὶ ὑπεύθυνους γιὰ τὴ δημιουργία νεκρῶν ἀνθρώπων. Ἀνθρώποι, «κοιλίαι, ἔντερα καὶ αἰδοῖα» γεμάτοι φόβους καὶ ἀνασφάλειες⁸. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι πὺν ὑποβιβάζουν τὸ γεγονός τῆς ζωῆς στὴν κατώτερη στάθμη τῆς, διαλογίζονται ταπεινά καὶ ἀγενῶς περὶ ἑαυτῶν, δεσμεύουν τὴν ψυχὴ στὰ δεσμὰ τοῦ σώματος, τῆς περιουσίας καὶ τῶν ἀναγκαιῶν γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν ἀναστροφή τοῦ βίου.

Ἀντίθετα ἡ ἀληθινὴ παιδεία προϋποθέτει τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ δεσμὰ αὐτὰ καὶ τὴν κατανόηση τῆς συμπαντικῆς τάξης. Ἡ εἰκόνα τῆς παλίντονης συμπαντικῆς ἁρμονίας, θέρος-χειμῶνας, κίνηση-στάση, ἀρετὴ-κακία, ἐπαναλαμβάνεται στὸν ἀνθρώπινο βίον, στὰ σώματα καὶ τὰ μέλη τους, στὴν περιουσία καὶ στοὺς συντρόφους⁹. Μέσα στὸ καθολικὸ γίγνεσθαι ὀρίζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς μικρογραφία τοῦ κόσμου, μετέχει τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῶν Θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Μετέχει ἐπίσης τῆς πόλεως ὅπου ἀνήκει, ἡ ὁποία μιμεῖται τὸ σύμπαν¹⁰. Συμπαντικὴ πόλις, φυσικὴ πόλις καὶ κοινωνία εἶναι οἱ ὅροι πὺν προκύπτουν ἀπὸ τὴν στωικὴ ἀνατομία τοῦ κόσμου. Ἡ παιδεία βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀνατομία αὐτὴ καὶ νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν θέσιν του καὶ τὴν σχέση του μὲ τὴν συμπαντικὴ τάξιν. Ἡ φιλοσοφία ἐγείρεται μὲ τὴν αὐτογνωσίαν. Τὴν γνώσιν τοῦ ἡγεμονικοῦ ὡς πρὸς τὸ «πῶς ἔχει». Ἡ ἐπίγνωσις τῶν ἀνθρωπίνων ὁρίων προφυλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὶς ριψοκίνδυνες ἀναμετρήσεις¹¹. Ἡ μετριοπάθεια αὐτὴ εἶναι ἐπίτευγμα καὶ περιεχόμενο παιδείας. Ἡ γνώσις τῆς φύσεως δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν μεταβολὴ τῆς φυσικῆς τάξεως. Πολὺ περισσότερον δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν βελτίωσίν της. Ἀντίθετα ἀποβλέπει στὴ βαθιὰ ἀποδοχὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς φυσικῆς πορείας τῶν πραγμάτων, ὥστε ἀναπόφευκτα νὰ τοποθετεῖται ἡ προσωπικὴ ἐπιθυμία σὲ αὐτὰ μὲ καθαρότητα¹². Αὐτὸ σημαίνει τὴν σαφὴ διάκρισιν τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τοῦ ἄλλοτρίου, τῶν κωλυτῶν καὶ τῶν ἀκωλύτων, τῶν προαιρετικῶν καὶ τῶν ἀπροαιρέτων¹³ ἀγαθῶν. Ὁ ἄνθρωπος στὸ ἐπίπεδον αὐτῆς τῆς λειτουργίας θεωρεῖται ἐλεύθερος. Κύρια γνωρίσματά τους εἶναι ἡ ἀφοβία καὶ ἡ αὐτάρκεια. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἄλλοτρίου ἀπομακρύνεται καὶ ὁ φόβος. Ὁ φιλόσοφος ἀρκεῖται στὰ προαιρετικὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ τὰ κατέχει. Δὲν

8. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 9, 20, 15V, 25-27.

9. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 12, 16, 19V, 15-20.

10. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ II, 5, 29, 48r, 26.

11. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 26, 33r, 15.

12. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 12, 16, 19V, 17-18.

13. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ VI, 1, 80.

ἐπιθυμεί και δὲν προσδοκᾷ τὰ ἀπροαίρετα, ὥστε νὰ μὴν παραχωρῇ δικαιώματα στοῦ ἄλογο μέρος τῆς ψυχῆς τὸ ὅποιο εἶναι πιεστικό και ἄμετρα ἀπαιτητικό¹⁴.

Ἡ ἐκτενὴς αὐτὴ συλλογιστικὴ διατυπώνει ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὰ ὅποια προκύπτει αὐτονόητα ἡ ἰσοτιμία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀνισότητα ὀφείλεται στὸν φόβο. Ὁ φόβος γεννιέται ἀπὸ δύο αἰτίες. Ἀπὸ τὴν ἔκφραση τῆς ἐπιθετικότητος και τὴν διαφορὰ τῶν φυσικῶν προδιαγραφῶν, ὑπέροχος-ὑποδεέστερος, και ἀπὸ τὴν ἱκανότητα δημιουργίας, συντήρησης ἢ ἀφαίρεσης τῶν ὄντων και τῶν πραγμάτων. Ἡ πρώτη αἰτία προσιδιάζει στὰ ζῶα, ἐνῶ ἡ δευτέρη στὸν θεό. Στους ἀνθρώπους δὲν ὑπάρχει κάποιο στοιχεῖο στὴν ὄψη, στὴ λαλιά ἢ στὴν γενικότερη συμπεριφορὰ ἐκλυτικό φόβου. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι μεταξὺ τους, τοὺς ἐξουσιάζουν ὁ θάνατος και ἡ ζωὴ, ἡ ἡδονὴ και ὁ πόνος¹⁵. Ἡ δυστυχία και ἡ ἀνισότητα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὑφίστανται ἀπὸ τὴν προσήλωσή τους στὰ ὕλικά ἀγαθὰ ἢ ὅταν αὐτὰ τοὺς ἀφαιροῦνται. Ὁ θαυμασμός γιὰ τὸν πλοῦτο και τὸ κάλλος ἐγείρει τὴν κλοπὴ, τὴν ἀπάτη και τὴ μοιχεία¹⁶, τὶς κακὲς σχέσεις και τὰ ἀνθρώπινα πάθη. Γι' αὐτὸ ἡ παιδεία διαλαμβάνει ὡς ὄπλο τῆς τὴν προαίρεση. Τὴν ἀντιπαράθετει σὲ ὄσες ἐξωτερικὲς δυνάμεις προσβάλλουν τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἀνθρώπινη προαίρεση ἐκ φύσεως εἶναι ἀκώλυτη και ἀνανάγκαστη¹⁷. Ἡ προαίρεση ἐπιμελεῖται τῶν πάντων, ἀναιρεῖ ἀκόμα τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Ἡ πλήρης ἡγεμονία τῆς προαιρέσεως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύεται μὲ τὰ ἐκούσια μαρτύρια και τὶς ποικίλες ἀσκήσεις. Εἶναι ἡ μόνη δύναμη ποὺ δὲν ἀναιρεῖται ἀπὸ ἄλλο παράγοντα ἔξω ἀπὸ αὐτήν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀρετὴ ἢ τὴν κακία¹⁸. Γι' αὐτὸ ἡ στωικὴ ἀγωνιστικὴ στρέφεται σταθερὰ σὲ μία κατεύθυνση: στὴν μετάθεση τοῦ ἀνθρωπίνου θελήματος ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἐπιλογὲς στὶς δοτὲς ἀπὸ τὸν Θεὸ συνθήκες, και στὴν ταύτιση τῆς ἀτομικῆς μὲ τὴ θεία προαίρεση. Μοχλὸς στὴν προσκατάταξη αὐτὴν ἀναδεικνύονται τὰ δόγματα ὡς θεωρητικὴ και προαιρετικὴ τοποθέτηση στὴν κατεύθυνση αὐτῇ. Ἔτσι, ἀναπόφευκτα, πάθη, περιουσία, φήμη, τιμές, τέκνα, ἀρχές, ἀδελφοί, φίλοι, σύμπασα ἢ ἐξωτερικὴ πρόκληση ἀποκτᾷ αὐτονομία και ἀπόσταση ἀσφαλείας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Τὸ περιβάλλον πληγώνει ἐκείνους ποὺ ἐπενδύουν σὲ αὐτὸ προσδοκίες, ἐλπίδες και ἐπιθυμίες. Ἡ τυραννικὴ ἐξουσία τῶν περιβαλλοντικῶν προκλήσεων ἐπιβάλλεται στοὺς ἀστόχαστους και ἀφιλοσόφητους ἀνθρώπους. Οἱ φιλόσοφοι και καταρτισμένοι ἐμφανίζονται ἀτάραχοι μπροστὰ στὶς ποικίλες ἀναμετρήσεις τοῦ βίου, ὅπου ἀνακαλύπτουν αἰτίες και ἀφετηρίες γιὰ τὴν ἀσκήση και τὴν πρόοδο στὴν ἀρετὴ. Ἡ προσκατάταξη, ἡ ἀπόλυτη δηλαδὴ ταύτιση ἀνθρωπίνου και θείου θελήματος, εἶναι ἡ ἰδεώδης ἀναγωγὴ ἀπὸ τὸ παροδικὸ στοῦ ἀσταθὲς και τὸ συμβατικὸ, στοῦ μόνιμο και σταθεροῦ περιεχόμενου τῆς ζωῆς. Ὁ Ἐπίκτητος προχωρεῖ στὴ διατύπωση διαδοχικῶν σύντομων και καταφατικῶν προτά-

14. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ V1, 80, 137r, 84-85.

15. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 29, 55, 112, 60-61.

16. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 18, 7, 25r, 11-14.

17. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ I, 17, 16, 24r, 21.

18. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ II, 23, 22, 81r, 20.

σεων, από όπου προκύπτει ο απόλυτος χαρακτήρας αυτής της αναγωγής. «Θέλει μ' εκείνος πυρέσσειν· κἀγὼ θέλω. Θέλει ὁρμᾶν ἐπὶ τι· κἀγὼ θέλω. Θέλει ὀρέγεσθαι· κἀγὼ θέλω. Θέλει με τυχεῖν τινος· κἀγὼ βούλομαι. Οὐ θέλει· οὐ βούλομαι. Ἀποθανεῖν οὖν θέλω· στρεβλωθῆναι οὖν θέλω»¹⁹.

Με τὴν προσκατάταξη ἢ πορεία τοῦ ἀνθρώπου στὴν ζωὴ μοιάζει με τὴν πορεία τοῦ συνετοῦ ὁδοιπόρου. Ἐκεῖνος, ἐπειδὴ ἄκουσε ὅτι στὸν δρόμο ὑπάρχουν ληστές, δὲν τολμᾷ νὰ πορευθῇ μόνος του. Περιμένει τὴν ἐνισχυτικὴ συνόδοιοπορία τοῦ πρεσβυτέρου, τοῦ ταμῆ, τοῦ ἀνθυπάτου καὶ συντασσόμενος με ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς διέρχεται με ἀσφάλεια. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος στὸν κόσμο. Συμβαίνουν μέσα σὲ αὐτὸν ληστήρια καὶ φόνοι, θάνατοι καὶ ἀπώλειες φιλητάτων, ἀπορίες καὶ χειμῶνες. Ὁ Ἐπίκτητος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτὲς τὶς ἀντιξοότητες καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπεροχὴ τῆς προσκατάταξης, καταφεύγει σὲ ἀλλεπάλληλες καὶ ἀδιέξοδες ἐπιλογές. Ὁ πλοῦτος καταστρέφεται ἢ ἀφανίζεται. Ὁ πλούσιος εἶναι ἰδιοτελής καὶ ἐμπίπτει στὴν περίπτωσι τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀπὸ δύναμη καὶ ἰδιοτέλεια δὲν εἶναι πάντα σταθεροὶ καὶ ἔμπιστοι φίλοι. Ὁ ἀξιωματοῦχος καὶ ὁ ἰσχυρὸς, ἀκόμη καὶ ὁ Καίσαρας, δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ μέτρα τῆς θνητότητας, τὴν ἐπιδίωξη τοῦ συμφέροντός τους καὶ τῆς ἀστάθειας. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐπιλέγει κάποιον ἀπὸ αὐτοὺς ὡς ἔμπιστο συνοδοιπὸ ὑποβάλλει τὸν ἑαυτὸ του στὴν πιθανότητα τῆς ἐξαπατήσεως ἢ τῆς δυστυχίας. Στὸ λογικὸ αὐτὸ ἀδιέξοδο προστίθεται ἡ ἀδιάκοπη καὶ ἀναπόφευκτη παρουσία τῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὰ ἐπαναστατοῦν ἢ ἐγείρονται ἀκόμη καὶ στὴν ἔρημο. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς ἐρημίας ἢ τῆς αὐτοεξορίας ἢ τῆς ἀπομονώσεως μακριὰ ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ βίον δὲν διασφαλίζει τὴν ἁρμονία ἢ τὴν ἰσορροπία. Σωματικὰ ἀσθενήματα, ψυχικὰ πάθη συνοδεύουν τὸν ἄνθρωπο στὴν μοναξιά καὶ στὴν ἔρημο. Ἀναγκάζεται ἔτσι ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ στραφῇ στὸν χῶρο τοῦ μόνιμου καὶ τοῦ αἰώνιου. Ἡ ἀπορία αἰρεται με τὴν προσκατάταξη. Στὴν κατάστασι αὕτῃ ὁ ἄνθρωπος ἀρκεῖται στὰ ἀκώλυτα καὶ ἀνεμπόδιστα ἀγαθὰ ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε ὁ Θεὸς νὰ ἀπολαμβάνῃ.

Παράλληλα ψυχραῖα ἀντιμετωπίζει τὰ θελητὰ ἀγαθὰ, ὅσα δηλαδὴ δὲν παρεχώρησε ἡ θεία θέλησι. Ἀκόμη καὶ τὸ πῆλινο ἀνθρώπινο σῶμα δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀκώλυτο. Γι' αὐτὸ ὑπετάγη στὴν συμπαντικὴ κίνησι στὴν ὁποία ἐκμηδενίζονται καὶ τὰ σκευὴ ποὺ τὸ ὑπηρετοῦν, ἡ περιουσία, ἡ γυναίκα, οἱ φίλοι, τὰ τέκνα. Ὁ ἄνθρωπος, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀνατρέψῃ τὰ δεδομένα αὐτά, προβαίνει σὲ ἀτοπήματα. Θεομαχεῖ ἀτελέσφορα, ἀποδεικνύεται ἡλίθιος καὶ ἄδικος γιατί ἐπιθυμεῖ ὅσα δὲν τοῦ ἀνήκουν καὶ οἰκαιοποιεῖται ἀκόμη καὶ ὅσα κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα του. Με τὴν προϋποθετικὴ ἀποδοχὴ τῆς ἀπόλυτης ἐξάρτησις σύμπαντος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ ἀπὸ τὸν Θεόν, τῆς προέλευσις ἀπὸ αὐτὸν τοῦ φωτός, τῶν αἰσθήσεων, τοῦ λόγου, τῶν συνεργῶν, τοῦ σώματος, ἢ ἀμφισβήτησι ἢ ἢ ἐπανάστασι γιὰ τὰ δεδομένα χαρακτηρίζεται ἀνοησία καὶ ἀδικία.

Ὡστόσο ἡ περατότητα τῶν ἀνθρωπίνων ὁρίων καὶ ἡ παροδικότητα τῶν ἀγαθῶν ἐμπλέκει τὴν λογικὴ σὲ περιπέτειες σχετικὰ με τὸ νόημα, τὴν ἀποστολὴ καὶ

19. Ἐπίκτ. Διατριβαὶ IV, 1, 89.

τὴν διάρκειά της ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἀπέναντι σὲ αὐτὴ τὴν ἀπαισιόδοξη προοπτικὴ ἡ φιλοσοφικὴ γλῶσσα τοῦ Ἐπικτήτου ἐνδύεται τὸν αἰσιόδοξο τόνο. Ἡ ζωὴ εἶναι πανηγυρικὴ πομπή, ὅπου προπορεύεται ὁ Θεὸς καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ἄνθρωπος. Κάθε ἄνθρωπος ἔχει μερίδιον στὴν πανήγυρι αὐτὴ καὶ σκοπὸς τῆς σύντομης ἐπίγειας βιοτῆς του εἶναι ἡ θέα καὶ ἡ ἐμβίωσις αὐτῆς τῆς συμπτόρευσης. Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ εἶναι ἄκρως εὐχαριστιακὴ καὶ προβάλλεται στὴν προοπτικὴ τῆς αἰώνιας ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό. Σὲ αὐτὴν δὲν ἔχουν θέσιν οἱ μεμφίμοιροι, οἱ ἀκόρεστοι, οἱ ἀγνώμονες. Εἶναι ἀπαράβατος ὁ νόμος τῆς τελετῆς καὶ τῆς διαδοχῆς, ἡ μύηση στὸ μυστήριον τῆς ζωῆς τῶν ἐπομένων, τῶν νεώτερων, τῶν ἄλλων. Ἡ ἔξοδος εἶναι πανηγυρικὴ ὅσο καὶ ὅπως ἡ εἴσοδος στὴ ζωὴ. Ἡ πανήγυρις περατοῦται. Ὁ ἐξερχόμενος ὀφείλει νὰ εἶναι εὐχάριστος καὶ αἰδήμων, ὡς μνημένος στὸ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ ὡς μύστης. Ἡ εἰκόνα τῶν ἀμνητῶν ἀποτελεῖ παραφωνία καὶ παρένθεσις στὸ πανηγύρι τῆς ζωῆς. Πρόκειται γιὰ τοὺς παρόντες ἀπόντες, γιὰ τοὺς παρόντες, οἱ ὅποιοι δὲν πληροῦν τὸ χῶρον καὶ τίς προϋποθέσεις τῆς πανηγύρεως. Εἶναι ὅσοι «ὀδυνῶνται, μέμφονται τὸν δαίμονα, τὴν τύχη, τοὺς συνόντας». Εἶναι ὅσοι δὲν συνειδητοποιοῦν τὴ δύναμή τους, τὴν ὑπεροχὴ τῆς μεγαλοψυχίας, τῆς γενναιότητος, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς ζητουμένης ἐλευθερίας. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι δὲν καλλιεργοῦν τὸν νοῦ καὶ τὴ σκέψιν τους ὥστε ψύχραιμοι νὰ ὑφίστανται τίς δοκιμασίας. Εἶναι ὅσοι δὲν μελετοῦν ἀπὸ πρωίας ἕως ἑσπέρας τὰ ἀναγκαῖα αὐτὰ μαθήματα. Εἶναι ὅσοι δὲν ἀπορρίπτουν ἀπὸ αὐτοὺς τὴν ἀγάπην τους γιὰ τὸ σῶμα, τὰ παιδιὰ τους, τὴν γυναῖκα τους, τοὺς ἀδελφούς. Γι' αὐτὸ ὀδυνῶνται ὅταν κάτι τοὺς ἀποσπᾶται. Εἶναι οἱ ἀνελεύθεροι ἄνθρωποι, οἱ λύκοι καὶ ἔχιδνες καὶ σφῆκες γιὰ τὸν συνάνθρωπο, ποὺ πάσχουν οἰκτροτάτα καὶ βλάπτονται ὅσο ἀδικοῦν καὶ βλάπτουν. Εἶναι ἐπίσης οἱ δερόμενοι καὶ οἱ βλαπτόμενοι. Εἶναι οἱ δοῦλοι, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ ἐμποδίσουν, νὰ ἀναγκάσουν, ἢ παρὰ τὴν φορὰ τῶν πραγμάτων νὰ προκαλέσουν κάτι. Εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἐλευθέρου, ὁ ὁποῖος ἀποδέχεται τὰ πράγματα ὅπως εἶναι. Ὁ ἐλεύθερος μὲ τὴν συμπεριφορὰ του ἀποδεικνύει ὡς μόνη ὁδὸς ἐλευθερίας, ἡ ὁλόψυχη ὁμολογία, «ἄγου δέ μ', ὦ Ζεῦ, καὶ σὺ γ' ἡ πεπρωμένη, ὅποι ποθ' ἡμῖν εἰμι διατεταγμένος»²⁰.

Ἡ ὑψωση καὶ ἡ ὠρίμανσις τῆς ἀτομικῆς ζωῆς πρὸς τὴν κατὰ φύσιν ὁμολογία εἶναι τὸ στάδιον ὅπου ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἐπικτήτου διαμορφώνεται σὲ χαιρετισμό, «χαῖρε εἰ κατὰ φύσιν ἐστίν»²¹.

Πηγὴ τῆς Μελέτης αὐτῆς εἶναι:

Ἐπικτήτος, *Entretiens, Livre I*, Budé, Paris 1962, τόμ. I-IV, παρὰ Joseph Souilhé.

20. Βιβλ. ΙΑ' 128, ΑΤΒ.

21. Ἐπικτ. Διατριβαὶ IV, 126 στίχ. 20.

SUMMARY

The philosophy of Epictetus is particularly important for two reasons: it was formed at the time of conflict between Roman eudemonism and Christian era and it effected the essential philosophical marks of the stoical thought. Epictetus' thought is realistic and directly controlling. It moves in two levels. Indirectly it uncovers man's sick addictions to his environment and his unhealthy success in achieving ephemeral goods. He proposes the need for reconsidering of the above way of living and for accepting man's weakness to dominate over the nature of things and life. While attempting to realize the social and natural inequalities, he involves the metaphysics and transposes the domination from human region to the Holy and the Need. On the other hand, while showing the violation of human power over reality, he also takes care to highlight the very opposite, the stable ground for human beings, that is intention. He suggests independent intention as man's weapon against his passions and against the conspiracies of his environment. The fight for freedom takes place in the area of man's independent intention. At that dimension human beings become free or slaves. The foundation of Philosophy and Culture is Intention, which is guided by cosmical order and Holy will. The enrollment of human intention at the area of Holy will is the ultimate type of Culture and Philosophy. It is Freedom.